گەشتێک لە (سۆمەر)ەوە بۆ بەهەشتی (عەدن)

دکتۆر موئەیەد سەتار
لە عەرەبییەوە: وریا ئەحمەد

لە کۆندا مرۆڤە سۆمەرییەکان ڕێگەی بەهەشت و شوێنەکەشی شارەزابوون و بۆ ئەم مەبەستە (نەخشە)یان، دانابوو و نوێنەرانی خۆشیان بۆی ناردووە. لە کتێبە پیرۆزەکانی ئاسمانیدا چەندین حەکایەت لە سەر (بەهەشت) باسکراوە، گرنگترین وەسفیش بۆ بەهەشت ئەوەیە کە:

(پڕە لە میوە و چەندین ڕووباری پێدا دەڕوات)، باسی بەهەشت لە (قورئانی پیرۆز) و لە (تەورات)یش لە (سفرالتکوین)دا هاتووە: ئەمەی دوایی باس لە (تۆفان) و لە (بەهەشت) دەکات. ئەگەر بیروباوەڕەکان بخەینە لاوە، سەیر دەکەین ئەوەی لە تەوراتدا هاتووە، بناغەیەکی مێژوویی هەیە، بۆ نموونە: باسی تۆفانی تێدا هاتووە و زاناکانی شوێنەوارناسیش ئاشکرایان کردووە و دۆزیویانەتەوە. باسی (تۆفان) بەر لە تەورات لە سەر (مۆر)ەکانی (سۆمەری) و (ئاشووری) و (بابلی)یدا هەبووە! دیسانەوە ئەو بەهەشتەی لە تەوراتدا باسکراوە، زاناکانی شوێنەوارناس هەندێ (مۆر - کە لە قوڕی سوورەوەکراو دروست کراون)، جگە لەوە (نەخشە)ی سۆمەرییەکانیان دۆزیوەتەوە، باسی بەهەشت و وەسفی چۆنیەتی بە بەهەشت گەیشتن دەکەن، ئەمەشیان بەر لەوەی لە تەوراتدا باس کرابێت. هەروەها لەو کتێبە پیرۆزانەدا بەهەشت:

بە باخێک دەچوێنن، چواردەوری ڕووبار بێت.

ئەو لێکۆڵینەوە مێژووییانەی دەمێکە ئەنجام دراون، ئاماژە بەوە دەکەن، کە: ڕاستە بەهەشت باخە و لە دێر زەمانەوە لە سەر زەوی بووە و دواتر ئایینەکان بردوویانەتە ئاسمان! تەورات بەم چەشنە وەسفی بەهەشت دەکات: خوداوەندی پەروەردگار بەهەشتێکی لە (عەدن) لە (ڕۆژهەڵات)دا ڕواند، حەزرەتی ئادەمیشی تێدا دانا،

خوداوەندی پەروەردگار لە زەویش هەموو جۆرە دارێکی دیمەن جوان و تام خۆشی ڕواند، داری ژیان داری ناسینی (چاکە و خراپە، خێر و شەڕ)، لە ناوەڕاستی ئەو بەهەشتەدا بوو، ڕووبارێکیش کە لە (عەدن)ەوە، هەڵدەقوڵا ئەو باخەی بەهەشتی ئاو دەدا، ئەو ڕووبارە بۆ چوار لق دابەش دەبوو، ناوی یەکێکیان (فیشون) بوو، دەوری ئەو زەویانەی (حویلە)ی دابوو، کە زێڕی تێدا بوو، زێڕەکەشی لە باشترین جۆرەکانی ئەو کانزایە بوو، جگە لەوە (مرواری) و (عەقیق) یشی هەبوو. لقی دووەمی ڕووبارەکە (جیحۆن)ی ناو بوو، چواردەوری هەموو زەوییەکانی (کووش)ی دابوو. لقی سێیەمیش (دیجلە) و لە ڕۆژهەڵاتی (ئاشوور) بوو، لقی چوارەم و کۆتاییش (فورات) بوو.(١) بە پێی ئەم وەسفەی لە پەراوێزی ئەو لاپەڕەی تەوراتدا هاتووە، باسی جێگە و شوێنی عاردی کووش دەکات و دەڵێت: عاردی کووش کەوتۆتە خوارووی (میسر)، واتە (سوودان)، یان (حەبەشە)! ئاشکرایە کە ئەو ڕوونکردنەوەیە بۆ عاردی کووش، لەگەڵ جیۆگرافیای ئەو شوێنەی لە تەوراتدا باسکراوە، یەک ناگرێتەوە؟ چونکە بە پێی تەورات بەهەشت دەبێ لە بازنەی ناوچەی جیحۆن و ڕووبارەکانی دیجلە و فورات بێت، کە دیارە ئەو شوێنەش یەکجار لە وڵاتی میسرەوە دوورە، ئەمەش تێکەڵ کردنێکە لە لایەن لێکدەرەوەی ئەو کتێبە پیرۆزەوە کراوە.

باخچە نهێنییەکان

(دێڤید ڕۆڵ)ی ئارکیۆلۆژناس ئاشکرای کرد، کە ئەو بەهەشتەی لە کتێبی پیرۆزدا ناوی هاتووە، دۆزیوبەتەوە! لەو گەشتەیدا ڕۆژنامەنووسی ناسراو (پیتەر مارتن)ی لەگەڵدا بووە، کە دواتر لە (١١/١٠/١٩٩٨)، نووسینێکی بە ناوی باخچە نهێنییەکان لە ڕۆژنامەی (ساندەی تایمز)، لەسەر ئەو گەشتە بڵاوکردەوە، گەشتێک بە شوێن پێی حەزرەتی (ئادەم) لەو بەهەشتەدا بوو، ئەمەش دوای بڕینی (٧٠٠) میل، هەر لە (ئەهواز)ەوە، لە باشووری ڕۆژئاوای (ئێران)، تا دوا شوێنی باکوور لە زنجیرە چیاکانی (زاگرۆس) لە ویلایەتی (ئازربایجان)، خوارووی دەشتی میاندووئاو، شوێنی گردە ڕووتەکان و ڕەشماڵە ڕەشەکانی کۆچەرەکان، ئەم دەشتە پانوبەرینەی سەر زەوی لە بەهەشت بترازێت بە هیچ شتێکی تر وەسف ناکرێت! کە بە دیوار لە لای ڕاست و لای چەپی شوورە دراوە، باخچەیەکی جوان، پڕیەتی لە میوە، لە لایەکی ئەو باخچەیە کارگەیەکی (چیمەنتۆ) و کارگەیەکی (پیترۆ شیمیایی) هەیە، جا (پیتەر مارتن) گەشتەکەی بۆ ئەو وڵاتە بەهەشتە بەم شێوەیە وەسف دەکات و دەنووسێ: لەو ڕێگەیەی بەردەمان لۆری سەر والای پڕ لە میوەکانی سێو و هەرمێ و ترێ و گەنمەشامی کاڵ و گووەز لە تەماتە، ئێمەش لە نێوان خۆمان زەردەخەنەی بە سەلامەتی گەیشتنمان دەگۆڕییەوە، لەبەر جوانی بۆنەکە (سیامەک سۆفی) کە وەک وەرگێڕی زمانی فارسی لەگەڵماندا بوو، گۆرانییەکی (فارسی کۆن)ی لەبەر خۆیەوە دەست پێکرد، کە هۆنراوەی گۆرانییەکە دەڵێ:

دوێنی شەو لە خەومدا بینیم (مانگ) و (ڕۆژ) یەکترییان ماچ کرد

شاری (تەورێز) دەکەوێتە دامێن ئەو دوو کێوەی دەورەی ئەو باخچەیەیان داوە، لێرە لە هەر گوندێک دیوارێک هەیە، وێنەی تابلۆیەکی فۆلکلۆری ئەو بەهەشتەی لەسەر کێشراوە، بە وێنەی چیایەک جۆگە ئاوی لێوە دێتە خوار و باخچەکانی دامێنی چیاکە ئاو دەدات. ئەم جۆرە تابلۆیە (٦٠٠٠) ساڵ پێش دیواری خودای سۆمەری بە ناوی (ئەنکی – Enki) بووە و لەو سەردەمە کۆنەی مێژووودا ئەم ناوچەیە ناوی (ئاراتا) و (ئایدن – عەدن) بووە، بەڵام ئایا ئەمە ئەو بەهەشتی (عەدن)ەیە، کە لە کتێبی پیرۆزی (تەورات)دا وەسف کراوە؟ لە تەوراتدا هاتووە کە: بەهەشتی عەدن بە هەر چوار ڕووبارەکانی (دیجلە و فورات و جیحۆن و بیشۆن) دەورە دراوە، هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە هەردوو ڕووباری دیجلە و فورات ناسراون، بەڵام دوو ڕووبارەکەی تر لەسەر نەخشەکان نەناسراون! گەڕیدەی بەریتانی (ڕینالد وۆکەر) کە ساڵی (١٩٨٨)ی زایین کۆچی کردووە، ساڵی (١٩٨٦) لێکۆڵینەوەیەکی پێشکەش کردووە، تێیدا زانیاری گرنگی دەربارەی ئەو ڕووبارانە ئاشکرا کردووە، بۆ نموونە لەو لێکۆڵینەوەدا دەڵێ: ڕووباری (ئاراس)، لە سەدەی هەشتەمی زایین، واتە بەر لە هاتنی سپای موسوڵمانان ئەو ڕووبارە ناوی (جیحۆن) بووە! لە فەرهەنگەکانی (فیکتۆری)دا، هاتووە: ڕووباری (ئاراس) ڕووباری (جیحۆن)ە و ناوی ڕووباری (بیشۆن)یش خوارکراوەی ناوی (ویزۆن)ە، پیتی یەکەمی بە پیتی (ب) و پیتی (ز)یش گۆڕاوە بە (ش)، بۆیە لە

تەوراتدا بە بیشۆن هاتووە. ئەو گەریدەیە دیسان ئاشکرای کردووە کە گوندێک هەیە بە ناوی (نوقدی – Noqdi)، ئاماژە دەدا کە لە تەوراتدا ناوی ئەو گوندە بە (نود) هاتووە. (دێڤید ڕۆڵ) دەڵێت: (ڕیناڵد وۆکەر) زیارەتی ئەم ناوچەیەی نەکردووە، بۆیە قسەکانی لە بواری (تیۆری)دا دەمێننەوە، دیسان دەڵێ: بەڵام من دوای دوو گەشتم بۆ ئەم ناوچەیە، شیکردنەوەکانی سەریان سوڕماندم، چونکە زۆر لە واقیعەوە نزیکن. بۆیە دێڤید ڕۆڵ لە کتێبەکەیدا:

(The Genesis of civilisation Legend)، کە ساڵی (١٩٩٩) چاپی کردووە، ئەوەی لە کتێبی دێڤید ڕۆڵ هاتووە، دەیسەلمێنێ و ئەوەی لە نووسینە کۆنەکانی میسرییەکانیشدا دەربارەی ڕووبارەکان و بەهەشت هاتووە کە ورد نییە، هەروەها باسی ئەوە دەکا کە کاتی خۆی (سۆمەرییەکان)، یەکەمین کەسانێک بوونە، توانیویانە بە ڕێگەی دەریا بۆ باکووری (ئەفریکا) بچن و دواتریش بۆ (میسر).

بەڕێکەوتن لە (ئەهواز)ەوە، بەرەو بەهەشتی (عەدن)

لە جیاتی ئەوەی بە سواری فڕۆکە بۆ (تەوریز) بچین، بە سواری ئۆتۆمۆبیل بە ناو دەشتەکانی (سۆمەری)، دامێنی زنجیرە چیاکانی (زاگرۆس)مان هەڵبژارد، ئەم دەشتانە دوای (تۆفان)، یەکەمین نیشتمانی (ئادەم) بوون، ئەم دەشتانە بە پاشکۆی کارگەی قوڕی سوورەوەکراو ناودەبرێت، چونکە کۆنترین جۆری کەرەستەی لە قوڕی سوورەوەکراو دروستکراو، لێرە لە باکووری زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و (٧٠٠٠) ساڵ پێش زایین بووە، دوای (٢٠٠٠) ساڵ ئەم پیشەیە بۆ باشووری زنجیرە چیاکانی زاگرۆسیش پەڕییەوە، بۆیە نموونەی نوێی دروستکراوی قوڕی سوورەوەکراو بە ژمارەی زۆر لە (ئورۆک) دەرکەوتن، کاتێکیش ئەم نموونانە لێرە دروستکران، پیشەسازییەکەی بەرەوپێش چوو، ئیتر بە شێوەیەکی زۆر و فراوان، بەڵام بە کوالیتێکی نزمتر لە بەرهەمەکانی زووتر بەرهەم دەهات. سەرەتای دەستپێکی گەشتەکەمان بە هێڵێکی پێچەوانەی گەشتەکەی حەزرەتی (ئادەم) و گەڕانەوەی بۆ شوێنی سەرەتای دەستپێک، بەهەشتی عەدن، گەشتێک لە سۆمەرەوە بە ناو زنجیرە چیاکانی زاگرۆسدا، دواتریش گەڕانەوە بۆ شوێنی سەرەتا، بەهەشتی عەدن. لە میانی ئەم گەشتەدا ڕەنگە بە هەندێ (دۆکیۆمێنت) و (ڕووداو) و (بیروبڕوا) بگەین، کە لەگەڵ گێڕانەوەی ئەفسانەکانی سەبارەت بە (ئادەم) و (حەوا)دا، یەکبگرنەوە. کاژێر (٧)ی سەرلەبەیانی (ئەهواز)مان جێهێلا، لە نێوان گوندەکان و بیرەکانی نەوت کە گڕی ئاگریان لێ بەرز دەبووەوە ڕەتبووین، ئەم ڕێگەیە هەمان ڕێگەیە کە لە مۆرە هەڵکۆڵراوەکاندا بە خەتی (بزماری)، باسی گەشتی پادشایانەی پێش (٣٥٠٠) ساڵ لەمەوبەری پێدا کراوە، یان شاندی مێژوویی کۆن، کە ئەفسانەی (ئان میرکار)ی پێکهێناوە، ئەو قەشەیەی پادشای شاری (ئوروک) بوو، گەشتەکەمان گەشتی قەشەی ئەنمیرکار بۆ لای پادشای (ئاراتا) بوو، سۆمەرییەکان بە بەهەشتی عەدنیان دەگوت ئاراتا. ئەنمیرکار دەیویست پەرستگەیەکی ئەفسانەیی لە (ئوروک) بۆ خوداوەندی گەورە (ئەنانا)، دروست بکات، کە خوداوەندی خۆشەویستی و جووتبوونە، بۆیە بۆ ئەم مەبەستە زۆرجار و لە بۆنەی جیاجیا لە پادشای ئاراتا داوای دەکرد، زێڕ و خشڵ و کانزای بەهاداری بۆ بنێرێت، لەبەر ئاڵچاغی ئاراتا نەبوو، کە ئەو شتانەی بۆ ئەنمیرکار نەدەنارد، بەڵکو لە ترسی ئەوەبوو، نەوەکا خوداوەندی (ئەنانا)، لە دەست بدات و ببێتە خوداوەندی (ئوروک)، شاری دەشتاییەکان. خوداوەندی (ئەنکی)، لە چیاکانەوە بۆ (ئەریدۆ) گوێزرایەوە، ئێستاش بە هەمان شێوە پادشای ئاراتا خوداوەند ئەنانا لە دەست دەدات و دەبێتە هی شاری ئوروک! ئەم شەڕە بۆ ماوەی چەندین ساڵ درێژەی هەبووە، چونکە گەشت لە ئوروکەوە بۆ ئاراتا (٣) مانگی دەخایاند، بۆیە نامە گۆڕینەوە لە نێوانیاندا بۆ ماوەیەکی درێژ بەردەوام بوو.

زەقوورە

یەکەم قۆناغی ئەم گەشتەمان شاخی (ئەڵلا)بوو، کە لە دروستکردنی مرۆڤە، (زەقورە جۆگا زەنبیل)، لە ناوچەی (ئیلام)ی مێژوویی دێرین، باکووری سۆمەر، کە (٢٠٠٠) ساڵ (پ.ز.)، لە لایەن پادشای ئیلام (ئەنتاش گال)ەوە دروست کراوە، ئەگەر زەینی خۆمان بدەینە (زەقوورە)، یەکسەر پرسیارێکی گەورە سەرنجمان ڕادەکێشێت، ئەویش ئەمەیە: مرۆڤی کۆن بۆچی (زەقوورەی) دروستکرد؟ ئەو ئاوەی ژیان بەخشە لە لووتکەی ئەو شاخەوە بەرەوخوار شۆڕدەبێتەوە، ئایا ئەو کانییە ئاوە بۆ لەو شاخەوە هەڵدەقوڵێت، ئەگەر خودا

نەیوستبێت و ڕای لەسەر نەبووبێت؟ ئینجا لە شاخەکەوە بۆ ناو دەشتەکان دێت و ژیان دەبەخشێت. مرۆڤی کۆن بەوشێوەیە بۆ خودای ئاو بۆ (ئەنکی) دەیان ڕوانی، بۆیە دەچوونە شاخ تا ستایشی خودای ئاو بکەن، دواتریش کاتێک مرۆڤ بەرەو دەشتەکان چوون، لەوێ (زەقوورە)یان لەسەر شێوەی شاخێک دروست کرد، تا پێوەندییان لەگەڵ خودا نەبڕێت، (زەقوورەی جۆگا زەنبیل)، شتێکی لە ڕادەبەدەر جوانە، بنکەکەی سێ جار بەقەد یاریگەیەکی تۆپی پێیە، لە دیوارەکانی زانیاری زۆر هەیە، هەر خشتێکی چواردەوری زانیاری تێدایە کە بە پیتی بزماری نووسراوە، لە ناوەڕاستیشیدا گومەزێک هەیە، بە قادرمەی لە بەرد دروستکراوەوە پێی دەگەیت، لە لووتکەی ئەو گومەزەش، ژوورێکی تاریک هەیە، تا قەشە لەگەڵ خودا پێوەندی تێدا بکات. لێرەوە بۆمان هەیە بپرسین: ئایا پێوەندی لە نێوان زەقوورە و ئادەمدا هەیە؟ ناوی سەرکردەی خوداکانی (ئیلام)، (ئەنشوشیناک – Enshushinak) بوو، زاراوەی (ئان – ئەن) بە واتای (بەڕێز)، یان (خودا)یە و (سو) شاری (سووسە)یە و (ئیناک)، ڕەنگە بە واتای: ئاغای شاری ئیناک، بێت.

قۆناغی دووەمی گەشتەکەمان لە شاری (سووسە)، بوو، کە (٣٠٠٠) ساڵ پێش زایین دروستکراوە!

حەفت دەرگەکان، حەفت بەهەشت

لە دەستنووسە مێژووییەکان و ئەفسانە و کتێبی پیرۆزدا هاتووە: بۆ گەیشتن بە بەهەشت دەبێ حەفت دەرگە ببڕین، یان وەک گوتراوە: حەفت هەنگاو بەرەو بەهەشت، (لە زمانی کوردی و فارسیدا حەفت، یان هەفت بەهەشت واتە حەفت باخ و گوڵزار)، بێ دوودڵی یەکەمینی ئەو دەرگایانەش هی شاری (سووسە)یە، ڕۆژی دووەم دوای تۆزێ وەستان لە شاری (کرماشان) بە شاخی (بێستوون) گەیشتین، سەرچاوەی کانیاوی ڕووباری (کەرخە)، کە هەر لەو ساتەوەی شاری سووسەمان جێهێلاوە لەگەڵی دەڕۆین، لە دامێنی ئەو چیایە ئاوێکی سازگار هەڵدەقوڵێت، گۆماوێکی ڕوون دروست دەکات، بە دار و قامیش و گوڵ دەورە دراوە، مرۆڤی کۆن بڕوای وابوو، کە زەوی پانە، واتە تەختە! بگرە بڕوایان وابوو کە زەمین لە سەر ئاو وەستاوە، ئەو ئاوەش دەریایەکە لە ژێر زەویدایە، هەر شوێنێکیش لە ناو بەردان ئاوی لێوە بێتەدەر (ئابزو – Abzu)وە، تا ئەمڕۆش وشەی (ئاب) لە زمانی (کوردی) و (فارسی) بە واتای ئاوە! کە ئەمەش لەگەڵ هەمان وشەی سۆمەری بۆ ئاو (ئابزو)، یەکە، لە ئەفسانە کۆنەکاندا ئاماژەی جیاجیا دەربارەی ئەو ئاو و شاخانە دەبینین. لە چیرۆکەکانی (تەورات)یش، دەخوێنینەوە: کاتێک (موسا) و نەتەوەکەی لە بیابان بزربوون و خەریکبوون لە تینوانا بخنکێن، موسا بە دارعەساکەی دەستی لە بەردی دا یەکسەر ئاو هەڵقوڵا، نایابترین شت کە لەسەر شاخی (بێستوون) هەڵکۆڵراوە و تا ئەمڕۆ ماوەتەوە، تابلۆیەکە کارەکانی (دارای یەکەم)ە، بە هەڵکۆڵراوی نووسراوەتەوە. ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە ئەوەیە: چۆن توانیویانە ساڵی (٥٢١)ی پێش زایین، پەیکەرێک لەسەر ئەو شاخە دروست بکەن و لە ناو تابلۆیەکدا کارەکانی دارای یەکەمی تێدا بنەخشێنن! کە ئیمپراتۆریەتەکەی هەر لە تورکیاوە تا وڵاتی میسر بووە. دەسکەوتەکانی دارا بە پیتی بزماری و بە سێ زمانی جیا لەسەر شاخێک نووسراوە. ئەو چیرۆکە نەتوانرا تا ساڵی (١٨٣٠) زایین، هێماکانی بزانرێت و دواتر بخوێنرێتەوە، کە ئەمەش لە سەر دەستی (هێنری ڕاولنسۆن) ئەنجام درا. کە ماوەی سێ ساڵی ڕەبەق خەریکی شکاندنی تەلیسمی هێمای ئەو نووسینانە و خوێندنەوەیان بوو.

دوای سێ کاتژمێر پێمان نایە ناو خاکی کوردستان، بە شوێنێک گەیشتین پێیان دەگوت: (عەرش، یان تەختی سولەیمان) و چیایەکی تری خوداوەند (ئەنکی)، لەسەر لووتکەکەی دەریاچەیەک هەبوو، کە سەرچاوەی ڕووباری زێڕین بوو، چەند مەترێکیش لە دامێنی ئەو شاخەدا شوێنێک هەبوو، خەڵک بۆ زیارەتی دەچوون، هەر لێرە شوێنەواری کاولگەی پەرستگەیەکی (زەردەشتیان)مان دیت، شوێنی ئاگرپەرستی، یان ئاتەشگە بوو، کە ڕەنگە مێژووەکەی بۆ هەزار ساڵ پێش زایین بگەڕێتەوە.

ڕۆژی دواتر بە ناو حەفت دەرگاکە لە شاخەوە بەرەو دەشتی (میاندووئاو)، چووینەخوار، ئەو دەشتەمان بڕی تا دواجار بە دەشتی (عەدن)، گەیشتین، بە نێوان (گۆمی ورمێ)، کە کەوتبووە لای دەستی چەپمان و شاخی (سەهەند)، کە کەوتبووە لای دەستی ڕاستمان. لێرە باخچەکان شاخەکە بە ڕەنگی سەد تەرز دەڕازێننەوە، دواتر شتێک هات سەرمان لێی سوڕما، بە تایبەتی

(دێڤید ڕۆڵ) و دیوارەکانی شاری گەورەی (ئاراتا)، کە لە دەستنووس و نووسراوی مێژوویی کۆندا وەسف کراوە، کە بە ڕەنگی سوور و زێڕین دەدرەوشانەوە، هەرچەندە دێڤید ڕۆڵ زووتر زیاد لە جارێک بۆ زیارەتی ئێرە هاتووە، بەڵام وەک ئەم جارە ئەو دیوارانەی لەبەر ڕووناکی تیشکی ڕۆژ و گەرمی هاوین بەم ڕەنگانەوە نەبینیبوو، چیای سەهەند دەکەوێتە پشت شاری (تەورێز)ەوە، بە ڕەنگی سوور دەدرەوشێتەوە و ڕاستگۆترین نواندنی ناوی (ئادەم)ە، کە لە زمانی (عیبری)دا بە واتای خاکی سوورە. لە عەرەبیش بە وشەکانی (ئەدام و ئەدیم و ئەدمە و ئادەم) کە لە قوڕ دروست کراوە. لە (ئیسلام)یش هەمان شتە، کە ئادەم لە (تراب – خۆڵ)، دروست کراوە، هەر ئەفسانەیەکیش کەرەستەی خاوی خۆی هەیە، لێرە کەرەستەی خاوی ئادەم خۆڵی سوورە، واتە خۆڵی چیای سەهەند. کاتێکیش بە چیای سەهەند دەگەیت، گەلییەکی بە پیت دەبینیت، کە شارۆچکەیەک بە ناوی (ئۆسکو – Osku) بە سەریدا دەنوارێت، خانووەکانی بچووک و لە قوڕ و خشت دروست کراون، شوێنەکەی بۆ ڕاو و شکار لەبارە، بۆ نیشتەجێبوون نموونەییە، دەڕوانێتە ئەو گەلییە کە پڕیەتی لە باخ و باخچەی میوە و گوێز و باوی، ڕووبارێکی بە ناودا دەڕوات، لە ڕاستیدا ئێرە ئەو شوێنەیە کە بۆ خۆت خانوویەکی تێدا دروست بکەیت. چەند میلێک دوورتر، نزیک لووتکەی ئەو شاخە گوندێکی نایاب بە ناوی (قندوفان) هەیە، کە بە واتای (شانەی هەنگوین)ە، خەڵکی ناوچەکە بە لووتکەی شاخەکە دەڵێن (جام داغ) واتە چیای پەرداغ، (جام)، بە واتای ئەو ئامرازەی ئاوی تێدا دەخورێتەوە و (داغ)یش بە واتای (چیا)یە، ئاوی ئەو ڕووباری (ئاجی چیا)یەشیان لا پیرۆزە، چونکە بۆ نەخۆشی گورچیلە دەرمانە، (چیا)، بە هەردوو زمانی کوردی و فارسی، واتە (شاخ)، خەڵکی بۆ زیارەتی ئەو شاخە دێن و بە شوێنی دەرماناو و نوێبوونەوە و زیندووبوونەوەی دەزانن، هەروەها قوتابیان و ژن و پیاوی گەشتیاریش کە بە دوای زانست و زانیاریدا دەگەڕێن. چیای (جام داغ) دوو لووتکەی دوانەی هەیە، یەکەمیان شوێنی خوداوەند (ئەنکی) و ئەوی دووەمیان لووتکەی هەڵاتووی خوداوەند (ئەنانا) بووە.

هەموو ئەو شتانەی لێرە دۆزیمانەوە، لە ئەفسانە و بەڵگە و چوار ڕووبارەکە و وڵاتی (نوود – نوقدە)، هەمووی ئاماژەن کە ئێرە بەهەشتی (عەدن)ە، ئەو بەهەشتەی هەموو ئایینەکان و ئەفسانەکان باسیان کردووە.

داستانی (ئان میرکار) و پادشای (ئاراتا)، بە کورتی لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانی وەرگیراوە

ئان میرکار و پادشای ئاراتا داستانێکی سۆمەرییەکانە ڕۆشنبیری و مێژووی سۆمەری – ئێرانی (کوردی – فارسی)، ئاشکرا دەکات، بە پێی ئەم داستانە (ئان میرکار)، کوڕی خودای ڕۆژ (ئۆتۆ)، چاوی لەو هەموو سەروەت و سامانەی پادشا (ئاراتا) لە بەردی پیرۆز و بەهادار و کانزای بەنرخ بووە، کە خۆی زۆری پێویست بووە، بۆ دروست کردن و ڕازاندنەوەی پەرستگەکانی و بە تایبەتیش پەرستگەی (ئەنکی) لە (ئەریدۆ)، بۆیە ئان میرکار لە خوشکی خۆی خوداوەند (ئەنانا)ی داواکرد، هاوکاری بکات لە پەیداکردنی کەلوپەلی پێویست و کەسانی شارەزا لە بواری ئەندازە و وەستایانی بیناکردن، کە بتوانن بۆ خوداپەرستی پەرستگەیەکی بێ وێنە، یان (زەقوورە)یەکی بۆ دروست بکەن، ئەنانا ڕازی دەبێت و لە هەمان کاتدا داوای لێ دەکات، نامەیەکی داواکاری هەڕەشە ئامێز بۆ پادشای ئاراتا بنێرێت. پادشای ئاراتا بەرانبەر بەمە داوای دەغڵودانێکی یەکجار زۆر دەکات و ئان میرکاریش بۆی دەنێرێ، کەچی پادشای ئاراتا وادەکەی خۆی بە جێ ناگەیەنێت، دوای هەڕەشەی هەردوولا لە یەکتری، هەردوولا داوای یارمەتی لە خوداوەند (ئەنانا) دەکەن، ئەو نووسینەی سەر خشتی بزماری دواجار باسی سەرکەوتنێکی کەمی (ئان میرکار) دەکات، لە داستانێکی تردا کە دەربارەی شکانی (ئاراتا)یە، بە ناوونیشانی (ئان میرکار و ئەنشوکیش دانا)، پاشای (ئاراتا) واتە (ئەنشوکیشدانا، یان ئەنسو کوش سیرانا)، داوا لە (ئان میرکار) دەکات، ببێتە سەر بە ئەو، ئەویش ئەوە ناکات و خۆی وەک پادشای هەڵبژێردراوی خواوەند، یان باشترین پادشا لای خوداوەند ئاشکرا دەکات، داواش لە ئەنشوکیش دانا دەکات خۆی بەدەستەوە بدات! هەرچەندە ئەنجومەنی ڕاوێژکارانی ئەنشوکیش دانا، داوای لێ دەکەن بە قسەی ئان میرکار بکات، کەچی بە قسەی ئەمانە ناکات و ئامۆژگاری لە قەشەیەکی ساکار وەردەگرێت، کاتێ سۆزی پێ دەدات کە (ئۆرۆک) بۆ (ئاراتا) سەر دابنەوێنێت، بۆیە داواکاری

ئان میرکار جێبەجێ ناکات، کاتێکیش ئەو قەشەیە بۆ ئۆرۆک دەچێ، لەوێ یەکێک لە پیاوە داناکان بە ناوی (ساغ برۆ) بە فێڵ بە یارمەتی ڕۆڵەکانی خوداوەند (نیدابا) لە ناوی دەبات، بۆیە کاتێک ئەنشوکیش دانا بەم هەواڵە دەزانێت، یەکسەر مل بۆ داواکەی ئان میرکار کەچ دەکات. داستانێکی سێیەم هەیە بە ناوونیشانی (لۆغال بندا) و (ئان میرکار)، باسی گەشتی پاڵەوانانەی بەرەو (ئاراتا)مان بۆ دەگێڕێتەوە، ئەو گەشتەی (لۆغال بندا) پێی هەستا لە پێناو (ئان میرکار)دا. بە پێی ئەو داستانە (ئۆرۆک) لە ژێر زۆر بۆ هێنانی هێرشی هۆزە کێوییە خێڵەکییەکانی (سامی)دا بووە، جا بۆ ڕزگارکردنی شارەکەی، (ئان میرکار) داوای یارمەتی لە (ئەنانا) دەکات، کە لە (ئاراتا) بووە، بۆیە ئان میرکار لە کەسێکی خۆبەخش دەگەڕێت بۆ ئەوەی بۆ لای (ئەنانا) کە لە وڵاتی (ئاراتا)بووە، بینێرێت، لە لۆغاڵ بندا بترازێت کەس بە دەنگییەوە نەهات، جا داستانەکە باس لە ڕووداوەکانی ئەو گەشتە دەکات، هەروەها ئەو نامەیەش کە لۆغاڵ بندا لە ئەناناوە بۆ ئان میرکاری لەگەڵ خۆیدا هێناوە.

ئادەم و حەوا

(دێڤید ڕۆڵ) وای بۆ دەچێت کە (ئادەم) خوازراوەی مرۆڤی کۆنە، باپیری یەکەم لە خەیاڵدا، مرۆڤی مێژوویی، باوکی یەکەمی بەشەرییەت. سەرکردەی سیاسی و گیانیی لە یەک کاتدا، ئەو یەکەمین مرۆڤە ڕاو و گەڕانی جێ هێشتووە و لە سەر ڕووی زەمین نیشتەجێ بووە، لە بەرەبەیانی مێژووەوە دەستی بە کشتوکاڵ و بە ماڵی کردنی ئاژەڵ کردووە.دیارە نیشتەجێ بوونیش پێویستی بە دەستەیەکی کۆمەڵایەتی و سەرکردەیەکی سیاسی هەیە. قەشەیەک پێوەندی لەگەڵ خوداوەندی سروشتدا هەبێ. ئادەم و حەوا نموونەی هاوسەرگیرییەکی گرنگی نێوان دوو هۆزن، کە وازیان لە گەشت و گەڕان هێناوە و لە شوێنێک نیشتەجێ بوونە، ئەوان بوون خێزانی شارستانییان دۆزییەوە، ئەم جۆرە بابەتانەش لە داستانە جیاجیاکانی مێژوودا دەبینیت، (حەوا) لە کتێبی پیرۆزدا دایکی هەموو زیندەوەرانە، هەروەها (نین هۆرساغ)، خاوەنی (حەزوەی) چیای سۆمەر، هەروەها لەو داستانانەدا دەخوێنینەوە کە (ئەنانا) کچی (نین هۆرساغ) بووە.

ئادەم و حەوا لە بەهەشت دارخورمایەکی بەبەری خاوەن حەوت (لق)یان لە نێواندایە و لە پشت هەر یەکێک لەو لقانەش (مار)ێک هەیە، (دار خورما) و (مار)یش هێمای پیت و بەرەکەتن، لە وێنەی ناو ئەو خشتەیەی سەرەوەدا جلوبەرگی کابرا و ئەو دوو شاخەی بە سەر سەریەوەن، نیشانەی ئەوەیە لە خێزانی خوداوەندانە، یان خوداوەندزادەیە، ئەو خشتەی سەرەوە نیشانی دەدات کە ئادەم و حەوا لە بەهەشتن. ئەم خشتە سوورکراوەیە لە موزەخانەی بەریتانی پارێزراوە.

داستانی (دروستبوون - خلق)ی سۆمەرییان

لە داستانی دروستبوونی سۆمەرییەکان هاتووە: (نین هۆرساغ) لەعنەتی لە (ئانکی) کردووە، چونکە لەو بەرە (تابوو- حەرام)ەی خواردووە کە لە بەهەشت ڕواوە، ئانکی وردە وردە دیارنەماوە، پەراسووەکانی دەستیان بە ژان کردووە، جا (نین هۆرساغ) خوادەوەند (نین تی) کە بە زمانی سۆمەری واتای (خانمی پەراسوو)، یان (خانمی ژیان)ی دروستکرد، ئەمەش لە زمانی سۆمەریدا جۆرێکە لە (توریە) و یاری بە لەفز کردن، بەڵام دانەری کتێبی پیرۆز زاراوەی یەکەمیانی وەرگرتووە، بۆیە چیرۆکی دروستبوونی (حەوا)، لە پەراسووی (ئادەم)، لەو کتێبەدا بەم جۆرە هاتووە: (کاتێک (ئادەم)، جووتیار بووە، خوداوەند بۆ بەهەشتی (عەدن)ی هێنا، تا بیکێڵێت و پاسەوانیشی بکات - سفر التكوين ٢ / ١٥). دیارە زمان و نووسین دەرهاوێشتەی شارستانیەتن، کە بەهۆی کشتوکاڵ کردن و نیشتەجێ بوونەوە هاتە کایە و ناوکی کۆمەڵگەی کشتوکاڵی و (شار، یان دێهات)یش دروست بوو، شایانی باسە لێکۆڵینەوە شوێنەوارییەکان ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە: زۆربەی کێڵگە سەرەتاییەکانی کشتوکاڵی دنیا لە (ئاسیا)ن! بۆ نموونە لە نێوان (٦٤٠) کێڵگەی هەرە گەورەی دنیا (٥٠٠)یان دەکەونە باشووری کەرتی ئاسیا! گرنگترینی ئەو کێڵگانەی کشتوکاڵیش دەکەونە ناوچەکانی ئاسیای بچووک و قەوقاز و تورکمانستان و ئێرانەوە. گرنگی ئەو کێڵگانەی کشتوکاڵیش لەوەدایە، لە پیت و بەرەکەتی زەوییەکان و بەرهەمی جۆرە گەنمێک کە توانای بەرگری لە خۆکردنی بەرانبەر ئافاتەکانی کشتوکاڵ هەیە. گرنگی ئەو ناوچانەش بە تەنیا لەبەر زۆری بەرهەمی کشتوکاڵ نییە، بەڵکو لەبەر ماڵی کردنی

ئاژەڵەکانی وەک: گا و مانگا و مەڕ وبزن و ولاخی بەرزە و...تاد بووە، مەفتەنی سەرەکیش بۆ بەخێوکردنی گا و مانگا و مەڕ و بزن و ولاخی بەرزە و ئەوانە ئێران و کوردستان بووە. لە میانی ئەو نووسینە مێژووییە گرنگانەشدا ئاسیا بە مەفتەنی یەکەمی گەورەترین کێڵگەی ئاژەڵی ماڵی لە جیهان دادەنرێت. لێکۆڵینەوەکانی (زمان)یش دەری دەخەن کە ڕەگوڕیشەی زمانەکانی هیندوئەوروپی بۆ (٩٠٠٠) ساڵ پێش ئەمڕۆ دەگەڕێنەوە، ئەم تەمەنەش نزیکە لە تەمەنی بڵاوبوونەوەی کشتوکاڵ لە ئێران و کوردستان و ئاسیای بچووک. زمانیش بەرهەمی بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگەیە کە لەگەڵ بەرەوپێشچوونی مرۆڤ هەر لە چاخی ڕاوشکارەوە تا کشتوکاڵ و نیشتەجێ بوون لە بەهەشتی عەدن، پێکەوە ڕۆیشتوونە.

پەراوێزەکان:

(١) بەشی یەکەمی کتێبی پیرۆزی (تەورات - بەشی یەکەم - کتێبی دروستبوون) ژمارە (٢)، (٨ - ١٤).

(٢) نەخشەی ئەو گەشتە کە لە (ئەهواز) دەستی پێکراوە و بە ناو هەر حەفت دەرگەدا بەرەو بەهەشتی (عەدن) تێپەڕ بووە، دەرگەکان، یان گەلیی نێوان چیاکان وەک خاڵی پەڕینەوەن بە ناو چیاکاندا و مرۆڤ گەرەکە پیایاندا ڕەت بێت، بۆ ئەوەی لە سەر خاکی کوردستان لە نزیک شاری (سەقز) و شاری (تەورێز) بە بەهەشتی عەدەن شاد بێت، دەرگەکانیش ژمارە (١،٢،٣،٤)یان دەکەونە ناو خاکی کوردستان (ئیلام - ولاتی کوردانی فەیلی) و ژمارە (٥،٦،٧)یش دەکەونە بەشی باکووری ڕۆژهەلاتی کوردستان. لە سەرچاوە گرنگەکانی ئەم گەشتەش کتێبی (داڤید ڕۆڵ) بە ناوونیشانی:

Legend:TheGenesis Of Civilisation by (DavidM.Rohl),UK,1998.

هەروەها وتاری (باخچە نهێنییەکانی - پیتەر مارتن) دەربارەی گەشتەکەی لەگەڵ داڤید ڕۆڵ لە ڕۆژنامەی (ساندیی تایمز)ی (١١)ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٨

TheSecretGarden ByPeterMartin,TheSundaytimes,11oct98

(٣) مۆرێکی لاکێشەیی میزۆپۆتامیا کە مێژووی بۆ (٢٢٠٠)ساڵی پێش زایین دەگەڕێتەوە، کە ئەمەش مۆرێکی زۆر بڵاوە و ژن و پیاوێک بە دانیشتوویی تیایدا دیارن و دار (خورما)یەکی بەرداریش لە نێوانیان دایە و لە پشت هەریەکێکیشیان (مار)ێک دیارە. قەوارەی ئەو مۆرە: بەرزی (٢,٧) سم و پانی (١,٦٥) سانتیمەترەیە ولە موزەخانەی بەریتانیا هۆڵی ژمارە (٥٦) نیشان میزۆپۆتامیا.

(٤) سەیری ئەمەی خوارەوە بکە:

Vavilov,N.," Asia: source of Species "in Asia,Feb1937,p.113

کە لە وتاری:

The Evidences For Recent Dating of Adem

هاتووە.

(٥) تۆژینەوە مێژووییەکان ئاماژە بۆ: ولاتی ئاسیای ناوەڕاست، قەوقاز، ئەرمینیا، کوردستان، تورکمانستان، وەک لانکەی یەکەمی چاندنی دانەوێڵە دەکەن، کە دواجار تیایاندا لە تەک کشتوکاڵی پێشکەوتوودا ئاژەڵداریش پەیدا بووە، سەرەتا بەخێوکردنی مەڕ و بزن لە کوردستان و لە ئێران بووە، زانایان ئەمە بۆ نزیکی (١٠٠٠٠) ساڵ پێش ئەمڕۆ دەگەڕێننەوە، کە ئەمەش بە هێڵێکی تەریب لەگەڵ کشتوکاڵ و بەرووبوومی کشتوکاڵدا دەڕوات. لە زۆر تۆژینەوەشدا لەوانە لە هی (مانفرید هیونس)دا هاتووە: دانەوێڵەیەکی گەلێ زۆر بەر لە (٩٠٠٠) ساڵ پێش لە نزیک سەرچاوەکانی ئاوی هەردوو ڕووباری (دیجلە) و (فورات) دەدوورایەوە، هەرچەندە هەندێ لەو تۆژەرانە وای بۆ چوونە کە سەرەتای چاندنی دانەوێڵە لە (ئوردون) و (فەلەستین) بووە، بەلام تۆژینەوە نوێیەکان جارێکی دی چاندنی یەکەم جاری دانەوێڵە هەر بۆ سەرچاوەکانی هەردوو ڕووبارەکە دەگێڕنەوە.

(٦) بۆ نموونە سەیری گۆڤاری زانست ژمارە: (٢٨٧)ی ساڵی (٢٠٠٠) تۆژینەوەی:

Melinda A. Zederand Brian Hesse (Science287 (2000)2254 - 57)

لە وتاری:

The Evidences For Recent Dating of Adem.

هەروەها تۆژینەوەی (ڕیگان دبلیسیا):

Reagan Duplisea, The Cradle of agriculture

(٧) وای بۆ دەچم (ئەمە قسەی نووسەرە - وریا)، کە ناوی خواوەند (ئەنانا) لە ئەسڵدا (نانا)یە، ئەمەش ناوێکی (کوردی - ئێرانی)یە، بە واتای داپیرە یان دایە گەورەیە، هەتا ئەمڕۆش ئەم وشەی نانایە (کە لە زمانی ئەمڕۆی کوردیدا «نەنە»یە - وریا) بەکاردێت، ئەمەش دەیسەلمێنێت کە خوداوەند ئەنانا سۆمەری کوردییە، هەروەها لە ناوی (ئان میرکار) هەندێ نیشانەی زمان هەن، وشەی (کار) لە زمانی (سۆمەری) بە واتای (ڕاوچی)یە، کە لە زمانی کوردیشدا تا ئەمڕۆش وشەی (شکار) بە واتای (ڕاو)ە! وشەی (کار)، بە واتای (ئیش) یان (پیشە) دێت و لە کاتی لێکدانی لەگەڵ وشەی دیکەدا مانای تر بەدەستەوە دەدات بۆ نموونە: کرێ - کار، کار - کەر، کە بە واتای کرێکارە، کار - نامە، کە بە واتای باسی ژیانی گەورەکانە، کار - وان کە بە واتای قەتار و کاروانچێتییە.

(٨) دیسان نووسەری ئەو وتارە وای بۆ دەچێت هەڵەیەک لە وەرگێڕانی ئەوروپاییەکان بۆ وشەی (سووسە) هەیە، چونکە ناوی سووسەیان لە زمانەکانی (سۆمەری، بابلی، ئیلامی) وەرگێڕاوە، نووسەر ناوی شاری سووسە بە (سەوزە)، واتە (کەسک) دەزانێت، بەو پێیەی هەر لە کۆنەوە ناوچەیەکی بە کشتوکاڵ و دار و بار و باخچە و سەوزایی بووە، وشەی (سەوزە) تا ئەمڕۆش لە هەردوو زمانی کوردی و فارسیدا بەکاردێت و مانای (کەسک) دەگەیەنێت: سەوز ، سەبز.